

AHMED-İ GAZZALİ, KUŞLAR RİSALESİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM *

Öz

Ahmed-i Gazzalî Tus'ta doğdu. İlköğrenimini burada yaptı. Babasıyla birlikte sufilerin sema meclislerine katıldı. Öğrenimini bitirdikten sonra Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesi müderrisliği görevinde bulundu. Müderrisliği bırakıp halvete çekilen kardeşi İmam Gazzalî'ye vekâleten bu medresede dersler verdi. Ancak daha sonra tasavvuf sevgisi ağır bastığından inziva ve halvet yolunu seçti.

İmam Muhammed-i Gazzalî'nin *Kuşlar Risalesi* sadece tasavvufi içerik ve amaçla yazılmış ilk eserdir. Eser, yazarın yaşadığı çağda bizzat kardeşi Ahmed tarafından Farsçaya çevrilmiş ya da yeniden yazılmıştır. Muhammed-i Gazzalî ile Ahmed-i Gazzalî'nin risaleleri birinin Arapça diğerinin Farsça olması dışında konuları ve anlatım ayrıntıları hemen hemen aynıdır. Her iki risale kısalıklarının yanı sıra oldukça özlü sözlere ve derin anlamlara yer vermeleri, hem teorik ve hem de bilimsel kısımlarıyla dikkat çekerler.

İlk bölümleri daha çok teorik ve hayali; ruhun yolculuğunun tasarlanması ve bir bakıma yol haritası çizilmesi aşamasına yer verirken; ikinci kısımları ise tasavvufun bilimsel yönünü ele alması açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde her iki yazar da okuyucuya; gaflet uykusundan uyanmalarını, kuşların şekillerine bürünmelerini, onların dillerini öğrenerek kendilerini arındırmalarını, hakka yönelip ibadet ve kulluklarını yapmalarını salık vererek belki bu yolla hükümdarın huzuruna erişebileceklerini salık vermektedirler.

Anahtar kelimeler: Ahmed-i Gazzalî, Tasavvuf.

---

* PROF. DR. NİMET YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com.

ABSTRACT

Ahmed Ghazzali was born in Tus. He graduated primary school there. He joined the Sufis' Sema councils with his father. After finishing his studies, he went to Baghdad and worked as a teacher of Nizamiye Madrasah. He gave his lectures to his brother. Imam Ghazali taken the hermit as Sufi. Later, he chose the path of seclusion and despotism because the Sufi love was heavy.

Imam Muhammad Ghazzali's *Birds* written has been translated or re-written by his brother Ahmed in Persian in the time of the author. Muhammad Ghazzali and Ahmad Ghazali's treatises are almost identical except for the fact that one of them is Arabic and the other is Persian. Both treatises draw attention with their theoretical and scientific parts, as well as their briefness and their deep meaning.

The first parts are more theoretical and imaginary; the design of the spiritual journey and the drawing of a map of the route of the approach; The second part is very important in terms of the scientific direction of Sufism. In this section, both authors write to the reader; they suggest that they wake up from unafraid sleep, dress up in the form of birds, learn to learn their tongues, purify themselves, turn to the right and do worship, perhaps in this way they can reach the ruler.

Key words: Ahmad Ghazali, Sufism.

چکیده

احمد غزالی در طوس متولد شد و آموزش های مقدماتی را در همان جا گذراند. او همراه پدرش به جلسات سمای عارفان می پیوست. بعد از اتمام تحصیلات به بغداد رفته و در مدرسه نظامیه به معلمی پرداخت. برادر بزرگ غزالی معلمی را برای مدتی رها کرده و کنج عزلت اختیار نمود و به نمایندگی از خود درسهایی را در این مدرسه به امام غزالی داد. بعدها به دلیل عشق به تصوف راه عرفان را برگزید.

رساله پرندگان محمد غزالی در زمان خودش و توسط برادر وی به زبان فارسی ترجمه و ویراستاری شده است. رساله ی محمد غزالی به زبان عربی و رساله ی احمد غزالی به زبان فارسی نگاشته شده است ولی علیرغم اینکه به دو زبان متفاوت نوشته شده اند از نظر موضوعات و جزئیات بیان بسیار به هم شباهت دارند. هر دو رساله با وجود کوتاه بودن

مطالب، کلمات منحصر به فرد با معانی عمیق را در بر دارند و هم از نظر تئوری وهم از نظر علمی بسیار حائز اهمیت می باشند.

بخش های اول بیشتر تئوری و خیالی بوده، و نقشه ی راهی برای سیر و سلوک روح می باشد. بخش دوم نیز از نقطه نظر عرفان علمی مهم می باشد، در این قسمت هر دو نویسنده به خواننده روش هایی را توصیه میکنند: بیدار شدن از خواب غفلت، طرفدار حق بودن و بندگی خدا را تمام و کمال انجام دادن، او میخواهد انسان ها به شکل پرنده در آمده و با یاد گرفتن زبان آنها به مرحله تزکیه ی نفس برسند تا بلکه با این راه بتوان به حضور حضرت حق نائل شوند

کلید واژه ها: احمد غزالی، تصوف.

1. AHMED-İ GAZZALÎ

Ahmed-i Gazzalî Tus'ta doğdu. İlköğrenimini aynı şehirde yaptı. Babasıyla birlikte sufilerin sema meclislerine katıldı. Öğrenimini bitirdikten sonra Bağdat'a giderek Nizamiye Medresesi müderrisliği görevinde bulundu. Müderrisliği bırakıp halvete çekilen kardeşi İmam Gazzalî'ye vekleten bu medresede dersler verdi. Ancak daha sonra tasavvuf sevgisi ağır bastığından inziva ve halvet yolunu seçti. Çeşitli yerleri gezdi ve sufilere hizmet etti. Kazvin'de vefat etti. ¹

Ahmed-i Gazzalî, tasavvufta ağabeyi İmam Gazzalî'den farklı bir yol tuttu. İmam Gazzalî; ilim, marifet, şeriat ve ahlaki kurallara öncelik tanıyan bir tasavvuf anlayışını egemen kılmaya uğraşırken, o aşk ve vecde önem veren bir tasavvuf anlayışını yaymaya çalıştı ve aşk üzerine yazdığı *Sevânihu'l-uşşâk* adlı Farsça eseri ile bu vadede bir çığır açtı. Onun bu eserindeki görüşleri Senâî, Ruzbihân-ı Baklî, Attâr, Fahreddîn-i Irakî gibi büyük mutasavvıflar üzerinde etkili oldu. Talebesi Aynu'l-kuzât Hemedanî, *Temhîdât* ve *Levâih*, Irâkî de *Lemeât* isimli eserlerinde *Sevânih*'i örnek almışlardır. Ahmed-i Gazzalî'nin bu tasavvuf anlayışı, Celaleddîn-i Rumî ve İbn Fâriz'de en yüksek düzeyine ulaşmıştır. ²

¹ Süleyman Uludağ, "Ahmed-i Gazzalî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, II, 70.

² A.g.e., II, 70.

Tasavvufî hayatın esasını sema, aşk, vecd, cezbe ve şevkten ibaret görenler, Ahmed-i Gazzalî'yi İmam Gazzalî'den üstün tutarlar. Rivayete göre İmam Gazzalî, kardeşine, “Şeriata daha çok bağlı kalmak için gayret göstermesini” tavsiye etmiş, o da ona “Hakikat konusunda marifet sahibi olmayı daha da önemsemesi gerektiğini” söylemiştir. İmam'ın tasavvufa kardeşinin etkisiyle girdiği ve “Biz aradık, o buldu” dediği rivayet edilir.³

Evrendeki her şeyi aşkla açıklayan Gazzalî, ilahi güzelliklerin “gözle görülür güzeller” şeklinde tecellisine inanır. Bu düşünceleri onu, Hallâc'tan itibaren çeşitli şekillerde kendini gösteren İblis'i mazur, hatta haklı görme yargısına götürmüştür. O, 'İblis'in Adem'e secde etmemesini', 'ebedî bedbahtlığı göze alarak yüce maşuku Allah'tan başkasına secde etmeme' şeklinde açıklar. Ona göre İblis, Allah'a o kadar büyük bir aşkla bağlıdır ki cehennemde ebedi olarak azap görme pahasına bile olsa, O'ndan başkasına secde etmedi ve gerçek bir muvahhid olduğunu böylece ispat etti. *Sevânih*'te, “İblis'teki aşkın konusu, sıfatları yüce olan maşuktur” diyen Gazzalî'nin “İblis'ten tevhid dersi almayan zındıktır” dediği aktarılır.⁴

Gazzalî'nin en önemli eseri, konusu aşk olan *Sevânihü'l-uşşâk*'tir. İmam Gazzalî'nin *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'ini *Lübâbü'l-İhyâ* adıyla ilk defa o özetlemiş, semanın haramlığını savunanların görüşlerinin reddi için *Bevâriku'l-İlmâ* adlı eserini yazmıştır. Diğer eserleri *ez-Zahîre fi İlmi'l-Basîre*, *Sırru'l-Esrâr*, *Teşkîlu'l-Envâr*, *Havâssü't-Tevhîd*'tir. Bu son eser, talebesi Saîd b. Fâris el-Lübbanî'nin onun vaaz meclislerinde tuttuğu notlardan derlenmiştir.⁵

Ebû Hamid-i Gazzalî, Bağdat ve Bağdat'ın Nizamiye'sini terk ettiğinde yerine kardeşi Şeyh Ahmed'i bıraktı. Ancak bir süre sonra o da, orada ders verme görevini terk ederek kardeşinden daha sıcak bir ilgiyle tasavvufa yöneldi ve daha derin bir sufîlik yoluna girdi. İmam Gazzalî'nin bunca şöhreti ve başta *İhyâ* adlı kitabı olmak üzere eserlerinin sufî yolunun yaygınlaşması ve yücelmesinde son derece etkili olmasına rağmen küçük kardeşi Ahmed'in kendisinden daha çok tasavvuf dünyasında çok daha fazla ün ve önem kazandığı bir gerçektir.⁶ Bundan da öte sufî gelenek ve törelerinde yaygın olduğu gibi irfan ve tasavvuf dünyasında kardeşi İmam

³ Süleyman Uludağ, “Ahmed-i Gazzalî”, *DİA*, II, 70.

⁴ *A.g.e.*, II, 70.

⁵ *A.g.e.*, II, 70.

⁶ Ayrıntılar için: Sübkî, *Tabakât*, IV, 54-55, İbn Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 260-262, İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 80-82; Ritter, H., *Das Mer Der Seele*, Leiden 1955.

Gazzalî'den daha yüce makamlarda olduğunu dillendiren birtakım kerametlerinden de söz edilmektedir.⁷

Her halükarda Şeyh Ahmed vaaz vermekle uğraştığından, vaaz meclisleri de son derece ün kazandığı ve halk kitleleri tarafından da yoğun ilgi gördüğü için kitlelerin zihinlerinde alabildiğine ilginç bir keramet kahramanı olarak yer etmişti. İmam Gazzalî'nin şöhreti ve her tarafa yayılan ünü yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu kerametlerden bazılarının ona ait olduğu algısını oluşturmuştu. Künyesi "Ebu'l-Feth" olan Şeyh Ahmed'in lakabı da "Mecdüddîn" idi. İbn Hallikân'ın kayıtlarına göre birtakım rivayetlerde aktarılmasına karşın o ne ümmî ve ne de bir hangah zahidiydi. O, sufiyane eğilimleri bulunan bir bilgin ve fakihti. Bunun yanı sıra, vaaz vermeği ders vermekten daha çok severdi. Fıkıh dalında kardeşi İmam Gazzalî'nin Bağdat'ı hacca gitme amacıyla terk ettiğinde, yerine Nizamiye'de bir halifesi ve yardımcısı olarak bırakabileceği kadar bilgi ve birikim sahibiydi. Bununla birlikte o da bir süre bu görevi sürdürdükten sonra Nizamiye'deki ders halkalarını terk ederek vaaz, seyahat ve sufi şeyhlerle birlikte bulunmaya yöneldi. Ancak onun sözleri olarak aktarılan ve kardeşinin hayatının son anlarını konu alan bir rivayetten kardeşinin bu son günlerinde Tus'a yerleştiği ya da gidip geldiği anlaşılmaktadır.⁸

Diğer vaizler gibi genellikle hayatı seyahatlerde geçen Ahmed-i Gazzalî, daha çok Rey, Kazvin ve Hemedan'da yaşamaktaydı. Zaman zaman Bağdat'a da gidiyor, bütün sohbet meclisleri yoğun kitlelerin olağanüstü ilgisini çekiyordu. Vaazlarına böylesi bir ilginin duyulmasının gerekçeleri arasında İbn Neccâr'ın da aktardığı gibi, yumuşak yaradılışlı olmasının yanı sıra güzel görüşlülüğü, sözleri ve sohbetinin son derece tatlı olması da vardı. İbn Hallikân da bu konulara değinmektedir. Bütün bunlarla birlikte onun sözleri arasına serpiştirdiği son derece ince ve derin anlamlı nükteler de, İbn Cevzî'nin belirttiği gibi onun vaaz meclislerinin kitleleri olağanüstü bir şekilde kendisine çekmesinin en önemli etkenleriydi.⁹

Şeyh Ahmed'in sözleri arasında Hallâc'ın öğretilerini hatırlatan nükteler de vardır. Belki de Hallâc'ın, Şeyh Ahmed'in öğrencisi Aynu'l-kuzat

⁷ Abdulhuseyn-i Zerrinkûb, "İmam Gazzalî ve Kardeşi", *Coctucû Der Tasavvuf-i İrân* (çev. Nimet Yıldırım), *Doğu Esintileri*, Erzurum 2018, VIII, Tahran 1387 hş., s. 153.

⁸ A.g.e., s. 155-156.

⁹ A.g.e., s. 156.

üzerindeki daha açıkça görülen etkisi de işte bu yoldan olmuş olabilir. İbn Cevzî'nin, Şehy Ahmed'in, şeytan hakkında taassubu olarak nitelediği konu da bu kategoridendir. Şöyle dediği de aktarılır: "İblisten tevhid öğrenmeyen zındık olur." Musa Tur eşliğinde İblis ile karşılaştı. Ona: "Neden Adem'e secde etmedin" diye sordu. İblis ona şöyle cevap verdi: "Haşa ben bir insana nasıl secde ederim?! Ben tevhid davasının eriyim. Nasıl olur da ondan başkasına değer veririm." Bu tür İblis hikayeleri, Yezidîler gibi birtakım gnostik grupların İblis'i ululama ya da ondan özür dileme için bahane olarak algılanmaktadır. Belki de onların inançlarından da bir miktar etkilenmiş olabilir. Elbette bu İblisten özür dileme işinin Hallâc'tan onun çağdaşlarına kadar birtakım sufilerde belli düzeylerde geçmişi vardır. Allah'ın dergahından kovulmuş olan İblis'in ilahi yazgı ve bilgiyle ilişkisi sürekli olarak sufi düşüncesinde ve ibret alma konusunda etkili olmuştur. ¹⁰

İblis konusunda kutsama ve taassup konusu, Şeyh Ahmed'in *Sevânih* adlı eserinde de söz konusu edilmektedir. Bu eserde Şeyh Ahmed'in; aşk, gerçek aşk ile mecazi aşk arasındaki irtibat da yansımasını bulmaktadır. Görünürde onunla ilgili, cemalin tezahürlerine karşı şiddetli hassasiyetini gösteren bir hikaye bu risalenin içeriğinin etkisiyle oluşmuş olabilir. Bütün bunların yanı sıra bu risalede insani aşk ile tanrısal aşkın ilişkisi sadece işaretlerle açıklanmaktadır: aşkın, aşıkların ve sevgilinin bir tek olduğu ariflerin aşkı. Bu durumda aşık varlığını yok ettiğinde her şeyi sevgili olarak görür. Bunu öylesine ileri bir düzeye götürür ki, sevgilinin bizzat kendisi olduğuna inanır. Şeyh Ahmed'in dillendirdiği aşk, Hallâc'ın heyecanı ve neşesiyle heyecana geldiği aşktır; ulu ve ruhani aşk. İşte böylesi bir aşkta aşık, sevgilisini kendisi için istemez, kendisini de onun için istemez, tam tersine Hallâc gibi onun hoşnutluğunu kazanma yolunda can vermeği de bir oyun gibi görür. Hatta yine Hallâc gibi sevgilinin yolunda kendisini kaybetmiş gerçek aşığı İblis varlığında gösterir. Bu da defalarca şeyhe karşı saldırmaların da gerçek sebebi olan İblis'i kutsama ve güzel görme özelliğidir. ¹¹

Şeyh Ahmed'in *Sevânihü'l-Uşşâk* adlı eseri tasavvuf edebiyatında olağanüstü bir ün kazandı. Büyük sufiler bu eser için şerhler yazdılar. Irakî ve Camî, *Lemeât* ve *Levâmi* adlı eserlerini onun tarzında kaleme aldılar.

¹⁰ Abdülhuseyn-i Zerrinkûb, "İmam Gazzalî ve Kardeşi", s. 157.

¹¹ Abdülhuseyn-i Zerrinkûb, "İmam Gazzalî ve Kardeşi", s. 159; *Sevânih* konusunda bkz. Gazzalî, *Kitâb-i Sevânih* (yay. H. Ritter), İstanbul 1942, 14, 34.

Onun diğer eserleri arasında kardeşi Ahmed-i Gazzalî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinin bir özeti olan *Lubâbu'l-İhyâ* dışında Farsça ve Arapça çok sayıda eseri vardır. Bu eserlerinden biri de *Bevâriku'l-ilma'* dır. Bu eserinde Şeyh Ahmed sema konusuna bir vaiz ve fakih bakışından daha çok bir sufî ve bir arif olarak bakmaktadır. Bu yüzden sema hakka yaklaşma aracı olarak algılanır. Kardeşi İmam Gazzalî'nin caiz oluşu ve şartlarını ayrıntılarıyla *İhyâ* adlı eserinde anlatmasına rağmen Şeyh Ahmed'in bu konudaki görüşleri özgün bir incelik ve yeniliktedir. Eserinin tam adı, *Bevâriku'l-ilmâ fi'r-redd-i alâ men yuherrimu's-sema bi'l-icmâ* da onun bu konuya yaklaşımını göstermektedir. Şeyh konuya bir fakih yaklaşımıyla girmekle birlikte konuyu sonuca bağlaması sufîcedir. O da bu eserinde kardeşinin *İhyâ*'da yaptığı gibi fakihlerin ilk aşamalarından hareketle söze girmekte bu görüşlerini de ayetlerle ve rivayetlerle de desteklemiştir. Ancak semâ tasavvuf dünyası için şartlar, zaman ve mekan ile uygun kardeşler bulunduğu caiz olmaktan öte vacip olarak nitelemektedir.¹²

2. KUŞ RİSALELERİ

V-VI. yüzyıllarda sufi ve ariflerin yoğun ilgileri ve dikkatlerini çekmiş olan konulardan bir de, kuşların hükümdarları Anka ya da Simorğ'a erişmek için çıktıkları yolculukları hikayelerini örnek alarak manevi seyr u suluk aşamalarını simgesel ve benzetme yoluyla dillendiren anlatılardır. Nefsi olgunluk ve erginliğe ulaştırın aşamaları kat ederek manevi birtakım makamlar ve bir bir arkalarında bırakarak karşılına çıkan sorunları aşamalı olarak aşmaları ve bu şekilde tehlikelerle karşılaşmamaları, bu hikayelerde aradıkları çıkış yollarını aramaları konularını oluşturuyordu. Söz konusu temalar bu amaçlar için çok uygun ve yeterli olduğundan V./XI. yüzyıldan bu yana söz konusu hikayelerin yazılması, eklemelerle tamamlanması ve betimlemelerle mistik-psikolojik birtakım incelikler ve ayrıntılar ile yaygınca uğraşılması konunun önemini göstermektedir.¹³

Bu hikayenin genel yapısı ve tasarımı; kuşların kafes zindanından kurtuluşları ve yücelere kanat çırpmaları; sayısız çöllerden, şehirlerden, denizlerden ve dağlardan geçerek son hedeflerine erişmeleri ve hükümdarıyla görüşmeleri temelleri üzerinde yükselmektedir. Bu hikaye kuşkusuz

¹² Abdülhuseyn-i Zerrinkûb, "İmam Gazzalî ve Kardeşi", s. 160.

¹³ Purcevâdî, Nasrullâh, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, Tahran 1970, s. 5.

ruhun asıl ve gerçek yurduna yolculuğu ve hakka yaklaşma çabalarını simgesel anlatımlarla kurgulayan bir yolculuktur. Bu tür hikayelerin en çok bilineni ve en yaygın olanı, Feridüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eseridir. Kuşların yolculuğunu konu alan hikayeler değişik yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. İbn Sinâ'nın *Risâletü't-tayr*'ı bunların en eskileridir. Ancak bu hikayenin geçmişi ve kökeni İbn Sinâ'dan da eski çağlara gitmektedir. Eski Yunan ve Eski Hint dünyalarında belki de daha başka eski dünya uygarlıklarının geleneklerinde söz konusu hikayenin değişik versiyonları bulunmaktadır. Müslüman ulusların Yunanlılar ile daha çok yakın temasları bulunmasından burada bu hikayeye ve Yunanlıların bu hikaye eksenli temel aktarımlarına değinmemiz yerinde olacaktır. ¹⁴

Yunan dünyasında ruhun uçuşunu söz konusu eden ilk hekim Parmenides'tir. *Gerçeğin Yolunda* adlı eserinin giriş bölümünde kendi ruhsal fizikötesi yolculuğu konusunda simgesel ve gizemli bilgiler vermektedir: Atlara nasıl bindiğini, arzuladığı yerlere nasıl gidip eriştiğini, Güneş'in kızlarının birlikteliğinde evini geceleyin terk ederek aydınlıklara doğru nasıl ilerlediğini anlatmaktadır. Bu yolculuğu hakkında verdiği bilgilerden; bineğinin kanatlı olduğu anlaşılrsa da yazar bu konuda ayrıntılı ve net bilgiler vermemektedir. ¹⁵

Bir başka Yunan bilgisi Eflatun, Phaydaros ile konuşmasında Kuşlar hikayesine benzer bir simgesel hikaye anlatmakta, bu hikayede ruhu arabayı süren arabacıya ve kanatlı atlara benzetmektedir. Eflatun'a göre; hareket ruhun olmazsa olmaz gereklerinden biridir. Ruh ya da can, yok olmayan bir gerçektir, ilahi özellikler taşır ve kendiliğinden hareketlidir, fani değildir. Diğer varlıkların hareketini sağlayan da odur. Ruhun hareket yönü de bilgisizlik yerinden bilgi göklerine doğrudur. Onun asıl amacı da yüce evrenlerde ve göklerin ötesinde bulunan hep yücelmekte olan gerçektir. Ruhu o evrenlere yüceltip taşıyan da o kol kanat gücüdür. Sadece insan ruhu arabasının kanatlı atları yoktur, ilahi nefislerin/Tanrıların de arabaları, sürücüleri ve kanatlı atları vardır. Phaydaros'taki topluca uçan ve gerçeğe erişen ruhlar insanların canları değil tam tersine ilahi nefislerdir. ¹⁶

¹⁴ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 5.

¹⁵ A.g.e., s. 6.

¹⁶ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 6-7.

İslâm kültüründe bu hikayeyi ilk kez kaleme alan İbn Sinâ'dır (ö. 428). Yunan kültürünün İslâm kültürü üzerindeki derin etkisine karşın bu hikaye de diğer birçok hikaye ve konular gibi İslâm öğretilerinde ve *Kur'ân'* da da bulunmaktadır. Peygamber'in miracı da bu bağlamda bir tür ruhsal bir yolculuk olarak kabul edilir. Bazı Müslümanlar Peygamber'in miraç gecesi bindiği Burak'ın kanatlı olduğuna inanırlar. Daha da ileri gidilerek *Kur'ân* kanatlı kuşlar grubunu insanlar grubuna benzetilir:

*"Yeryüzünde debelenen hiçbir canlı, iki kanadıyla uçan hiçbir kuş istisna olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz bu Kitap'ta, herhangi bir şeyi ne eksik bıraktık ne fazla yaptık. Onlar, sonunda Rableri önünde haşredilirler."*¹⁷ Aynı şekilde *Kur'ân'* da açıkça Tanrının melekleri kanatlı olarak yarattığı belirtilmektedir: *"Hamd, Fâtır olan Allah'adır; gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan O'dur. Yaratışta/yaratılmışlarda dilediğini artırır O. Hiç kuşkusuz, Allah her şeye gücü yetendir."*¹⁸ Ancak İslâm dininin gerçek ve hak din oluşu, onun yüce öğretileri Müslümanların göklere yükselme hikayesini sadece olduğu gibi Yunan ya da diğer ulusların kültüründen almadıklarını, bu hikayenin insanlığın ilk devirlerinden beri ortak bir kültürel değeri olduğu, sonsuz hikmete erişmek için bir araç olduğu kanısı daha yaygındır.¹⁹

İbn Sinâ, kendi *Kuşlar Risalesi'*nde ruhu 'kanatlı atlar'a benzetmek yerine kuşlara benzetir. Bu da onun *Kur'ân'*dan etkilendiğini göstermektedir: *"Yeryüzünde debelenen hiçbir canlı, iki kanadıyla uçan hiçbir kuş istisna olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz bu Kitap'ta, herhangi bir şeyi ne eksik bıraktık ne fazla yaptık."*²⁰ Bu örnekten hareketle İbn Sinâ da, Eflatun gibi ruhun kanatlı olduğu tezini vurgular, onun 'hareketi kendisinden kaynaklanan bir varlık olduğunu' kabul eder.²¹

V./XI. yüzyıldan itibaren, İbn Sinâ'dan sonra 'Kuş Hikayeleri' mistisizm dünyasının ve özellikle de İranlı sufilerin dikkatlerini çekmeğe başlamış ve bu hikayelere ilgi her geçen gün artmıştır. Nitekim bu konudaki iki önemli eserlerden biri Ahmed-i Gazzalî bir diğeri de Feridüddîn Attâr tarafından kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra VI./XII. yüzyıl sufilerinin

¹⁷ *Kur'ân*: Enâm, 38.

¹⁸ *Kur'ân*: Fâtır, 1.

¹⁹ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 8.

²⁰ *Kur'ân*: Enâm, 38.

²¹ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 8-9.

eserleri arasında 'can kuşunun ten kafesinde tutsaklığı, Simorğ'a doğru yola çıkışı ve muradına eriş'i' konularında anlatılara yer verilmiştir. Örneğin Ahmed-i Gazzalî'nin müritlerinden biri olan Aynu'l-kuzât-i Hemedanî mektuplarından birinde şunları dillendirir: "Ey yiğit, kuşlar yıllarca simorğ'u aramakta idiler. Onun dergahına vardıklarında yıllar yılı bekle-diler, huzura erişmek istediler ama izin çıkmadı. Sonra onlara cevap verildi: "Açık seçik deliller, İbrahim'in makamı vardır orada. Oraya giren, güvene ermiş olur. Yoluna gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim nankörlük ederse hiç kuşkusuz, Allah bütün âlemlere muhtaç olmayacak bir ganî'dir." ²²

Bu hikaye sadece Ahmed-i Gazzalî ekolünde defalarca tekrarlanmaz. Diğer bazı tarikatlarda da bu hikayenin varlığı görülür. VI./XII. yüzyıl su-filerinden, ünlü yazarlardan Gazzalî ile aynı çağda yaşamış, olmasına rağmen eserlerinden doğrudan etkilenmiş olduğu konusunda kanıt bulunmayan Ruzbihân Baklî-yi Şirazî (ö. 606/1210) buna rağmen bazı eserlerinde Gazzalî gibi ruhu kuşa benzetmekte onun ten kafesinde tutsaklığını dillendirmekte, o kafesten kurtuluşunu, göklere yükselişini ve ceberut sarayına varışını anlatmaktadır. ²³

Aynı çağın bu hikayeye çok ilgi duyan ünlü bir diğer sufi yazarı da Şihabuddîn Sohreverdî'dir (ö. 586/1190) Sohreverdî sadece İbn Sinâ'nın *Risâletü't-Tayr*'ını Farsçaya çevirmekle kalmamış, diğer eserlerinde de can kuşunun ten kafesinde tutsaklığını ve oradan kurtulamaya duyduğu ihtiyacı defalarca dillendirmiştir. Burada adları anılan sufi yazarlar ve daha başkaları arasında VI./XII. yüzyıl boyunca kuşlar hikayesinin ne denli yaygın olduğunu gösteren birçok örnek verilebilir. Sözün özü şudur: özellikle bu yüzyılda kuşlar hikayesi mistik kültüre derin olarak etki etmiş, gerçekte Attâr'ın şaheseri *Mantiku't-Tayr*'ında anlattığı hikaye sufi dünyanın dilden dile dolaşan başyapıtı olmuştur. ²⁴

Bu hikayenin en önemli ve en mükemmel şekli Attâr'ın *Mantiku't-Tayr*'ında anlatılmaktadır. Bu eserde tasavvufun çok önemli ayrıntıları ele alınmaktadır. Ancak ondan önce İbn Sinâ, İmam Muhammed Gazzalî ve kardeşi Ahmed-i Gazzalî mensur kuş risaleleri yazmışlardı. Attâr hem İbn Sinâ'dan hem de Gazzalî'den etkilenmiş olsa da tarzı İbn-i Sinâ'dan çok

²² *Kur'ân*: Âl-i İmrân, 97.

²³ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 10.

²⁴ *A.g.e.*, s. 12.

Gazzalî'ye daha yakındır. Dolayısıyla *Mantıku't-Tayr*'daki hikayenin tasarlanması Gazzalî'nin risalesindeki aynıdır. Bu yüzden Gazzalî'nin *Kuşlar Risalesi* önem kazanmaktadır.²⁵

İmam Muhammed-i Gazzalî'nin *Kuşlar Risalesi* sadece tasavvufi içerik ve amaçla yazılmış ilk eserdir. İbn Sinâ'nın eseri gibi kısa ve öz bir anlatımla Arapça kaleme alınmıştır. Eser, yazarın yaşadığı çağda bizzat kardeşi Ahmed tarafından Farsçaya çevrilmiş ya da yeniden yazılmıştır. Muhammed-i Gazzalî ile Ahmed-i Gazzalî'nin risaleleri birinin Arapça diğerrinin Farsça olması dışında konuları ve anlatım ayrıntıları hemen hemen aynıdır. Her iki risale kısalıklarının yanı sıra oldukça özlü sözlere ve derin anlamlara yer vermeleri, hem teorik ve hem de bilimsel kısımlarıyla dikkat çekerler. İlk bölümleri daha çok teorik ve hayali; ruhun yolculuğunun tasarlanması ve bir bakıma yol haritası çizilmesi aşamasına yer verirken; ikinci kısımları ise tasavvufun bilimsel yönünü ele alması açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde her iki yazar da okuyucuya; gaflet uykusundan uyanmalarını, kuşların şekillerine bürünmelerini, onların dillerini öğrenerek kendilerini arındırmalarını, hakka yönelip ibadet ve kulluklarını yapmalarını hatırlatarak belki bu yolla hükümdarın huzuruna erişebileceklerini salık vermektedirler.²⁶

Kuşların yolculuğu teması Ahmed-i Gazzalî'nin oldukça önem verdiği bir konudur. Hem bu eserinde ve hem de diğer eserlerinde bu konuya sık sık değinmekte, örneğin *Sevânih*'te: 'ruhu aşkın biniti' olarak değerlendirmekte rubailerinden birinde de onun yükseliş ve alçalışını anlatmaktadır:

*Aşk ile çıktı yokluktan yola, yürüdü bineğimiz
Vuslat kandilinden aydınlık hep gecemiz
Bizim inanışımızda haram olmayan o şaraptan içe içe
Yokluk gelinceye dek kurumayacak dudağımız*

Bu eserinde Gazzalî aşkın tartışmasız gerçekliğinden ve zatından zaman zaman "kuş" ya da "ezel kuşu" olarak söz etmektedir.²⁷

²⁵ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 14.

²⁶ A.g.e., s. 14-16.

²⁷ Purcevâdî, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, s. 17.

3. AHMED-İ GAZZALÎ, KUŞLAR RİSALESİ²⁸

Rabbın özel kullarından, veli kulların efendisi, seçkin kulların kutbu Ahmed b. Muhammed-i Gazzalî, -Tanrı aziz ruhunu kutsasın- şöyle dedi:

“Sayıları alabildiğine fazla; huyları, yaratılışları ve sesleri birbirinden oldukça farklı olsa da; her birinin özgün yuvaları, yurtları ve makamları bulunan kuşlar, hep birlikte birbirlerine de yardım ederek kendileri için kesinlikle her zaman dergahına çıkabilecekleri, ihtiyaç duydukları şeyleri kendisinden isteyebilecekleri, dileklerini iletebilecekleri bir hükümdar seçmeleri gerektiği konusunda anlaştılar.

Sonra da aralarında ülkenin hükümdarlık tacına ve sultanlık tahtına Simorğ’dan başkasının yaraşır olmadığına, hükümdarlık şartlarının ve gereklerinin sadece onda bulunduğu, dolayısıyla ancak onun hükümdar olabileceği konusunda söz birliği ettiler. Ardından şöyle görüş bildirdiler: “O hükümdarlık tahtına oturtulmalı. Yoksa biz hükümdarsız olarak bu bölgelerde yaşarsak düşmanın tuzaklarına düşeriz. Onunla başımız derde girer: “*Şeytan sizin için apaçık bir düşman. Siz de onu düşman olarak bilin.*”²⁹

Sultanın gölgesinde bulunmayan şehri

Yıkılmamış olsa da yıkık bil sen.

Hükümdarın görkemli gölgesi üzerimizde bulunmazsa düşmanın kötülüklerinden güvencede olamayız: “*Şüphesiz benim kullarım var ya, senin için onların üzerinde bir hakimiyet yoktur. Vekil olarak da Rabbin kâfidir.*”³⁰

Bunların ardından o ulu hazrete erişmiş olanlardan, onun hakkında bilgi istediler ve onun yuvasının nerede olduğunu sordular. Onlara sordular: dediler ki; Simorğ’un ülkesi izzet adasında yücelik ve ululuk kentindedir. O ulu kişiye erişme arzusu onları birlikte düşünmeğe, aynı doğrultuda düşüncelere varmaya ve aynı amaca erişmek için çabalamaya yöneltti. Boyunlarına aşk halkasını geçirdiler. Bellerine aşk kemeri bağladılar. Ayaklarına istek ayakkabılarını giyindiler. Hep birlikte hükümdarın

²⁸ Bu Türkçe çeviride esas aldığımız metin Ahmed-i Gazzalî’nin *Risâletü’t-Tayr* adlı eserinin *Dâstân-i Morğân* adıyla Farsça’ya yapılmış çevirisidir. Eser Nasrullâh-i Purcevadî tarafından açıklamalarla yayınlanmıştır (Tahran 1976).

²⁹ *Kur’ân*: Fatır, 6.

³⁰ *Kur’ân*: İsrâ, 65.

huzuruna çıkmak için, elinden mutluluk elbisesini giymek, onun cömertlik tarlasında, rıza bağında onunla birlikte otlamak için istek amaçlarını dillendirdiler. Aşk ateşi yüreklerinden alev saçıyordu, istek dilleriyle yol arıyorlardı:

“Seni nerede bulurum ey güzel sevgili” dedim.

“Artık vuslata umut bağlama” dedi.

Onlar bu ateşin başına oturmuşlarken: *“Kendinizi tehlikeye atmayın”* diye çağırılmaya başlandı: *“Allah yolunda harcama yapın/nimetleri paylaşın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel düşünüp güzel işler yapın. Çünkü Allah, güzellik sergileyenleri sever.”*³¹ Bir de yuvalarınızdan çıkmayın. Eğer yuvalarınızdan dışarı adım atacak olursanız, bela değirmenleri başlarınızın üzerinde döner, ayaklarınız çöllere saplanmış olur. Sizin için yararlı olan, kendi evinizde kalıp kendi yuvanızda oturmanızdır. Bu çağırışı duyduklarında aşkları iyice alevlendi, artık huzurları kalmadı, yerlerinde duramaz oldular:

Bir can için canım katlanuncaya dek

Töve etmem aşktan asla ben gücüm tükeninceye dek

Sonra da hep bir ağızdan şöyle dediler: *“Dostlar o amaca erişmekten başka çaremiz yok; yok oluncaya dek bu amacımızdan ve bu yolumuzdan geri dönmeyeceğiz:*

O yüzden yüz çevirmen mümkün değil ya

O yüzden yüz çevirmemen yeğdir

Bizim tutulduğumuz hastalığın, senin huzurunda bulunma dışında ilacı ve şifası olmadığından biz bu mutluluğa erişemez isek aklımızı kaybeder, dehşetler içerisinde kalırız. Bizim onurumuz sana kulluk etmektedir: *“Mesih de, yakınlaştırılmış melekler de, Allah’a kul olmaktan kesinlikle çekimser kalmazlar. Kim O’na ibadet etmeğe karşı çekimser davranırsa ve büyülenme gösterirse bilmeli ki, onların tümünü huzurunda toplayacaktır.”*³²

Zülfün gibi senin bir an bile rahatım olmasın

Çimenliğimde zülfünün halkası dışında ağım olmasın

Aşkımızın adı sanı dünyaya yayılmaya dek

³¹ Kur’ân: Bakara, 195.

³² Kur’ân: Nisâ, 172.

“Senin kulun” ve “aşığın”dan başka adım olmasın

Bu sözlerin ardından birlikte göklere havalanma niyetiyle kanat çırp-maya çabaladılar. Yine gizliden bir ses şöyle yankılandı: *“Esenlik bir köşeye çekilmektedir”*. Elinizde hazır sağlık ve huzurunuz var, uçsuz bucaksız çöl-lere heveslenip yola çıkmayın. Çünkü yolunuzda, önünüze derinlikleri bi-linmeyen kan emen denizler, yükseklikleri bilinmeyen, başları göklere eri-şen dağlar, soğuk sıcak şehirler var. Bu yüzden nice yaratıklar bu hizmette bulunmaya devam etmekte ve bu yolların tehlikelerinden korkmakta-lar: *“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”*³³ Onların güçlerine güveniyorsunuz; bilin ki; düşmanın buyruğuna uymak-tan daha büyük bozgun yoktur! Sizlerin amacınıza ulaşmadan, dostunu-zun mahallesini hiç göremeden yolunuzun ölümle kesilmesi hiç yaraşır mı?!

Bu çağrışı duyduklarında: *“İnsan yasaklanana düşkündür”* sözü gereği hırsları arttı, hepsi birden rahatsızlık duymaya başladılar, tedirgin oldu-lar, şöyle dediler:

*Biz aşk çadırını göklere kurduk
Sonra aşk ateşini ülkelere saldı
Bir yüreğimiz vardı aşk dolu; yok oldu o da
Yerlere sürdük yüzümüzü gittik tapınaklara da*

Ardından her biri tek tek birer himmet bineğine bindiler, aşk gemini bineklerinin ağızlarına verdiler, onu kamçılıyıp teşvik ettiler; akılları kal-madı, düzenleri bozuldu, huzurları kaçtı.

*Her aşık akıllı olamaz
İniltisiz, hıçkırksız olunamaz
Aşk sıkıntısında ayrılık derdiyle
Bundan artık sessiz kalmamaz*

Sonra irade çölüne ayak bastılar ve hep birlikte sıkıntılar denizine var-dılar. İçlerinden bazıları bu engin denizde boğuldu, sıcak ülkelere yaşa-maya alışkın olanlar soğuk şehirlere varınca dayanamayıp öldüler. Soğuk

³³ Kur’ân: Ahzâb, 72.

şehirlerde yaşamaya alışmış olanlar ise sıcak şehirlerde yok oldular. Ardından ululuk ülkesine vardıklarında yazgı rüzgarı esmeğe başladı ve korkunç büyüklükte bir yıldırım çaktı, bir kısmı da onun ateşiyle kavruldu. Bütün bu yolculuğun ardından küçücük bir topluluk kalıverdi: “Onlar Süleyman için, mihraplardan/kalelerden, heykellerden, havuzlar gibi çanaklardan, yerinden kaldırılamaz kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud ailesi, şükür olarak iş yapın! Kullarım içinden şükredenler o kadar az ki!”³⁴ Sonra da hükümdarın adasına geldiler. Onun güç dergahına vardılar. Birini hükümdara gelişlerini haber vermeleri için gönderdiler. Hükümdar güç tahtında ululuk ve görkem hisarında oturuyordu. Sonra da hükümdar Simorğ, onlara hangi amaçla geldiklerinin sorulmasını buyurdu.

“Geldik size hükümdarımız olun diye” cevap verdiler: “Yalnız Sana kul oluruz ve yalnız senden yardım isteriz.”³⁵

Hükümdar Simorğ şöyle dedi: “Onlara söyleyin: Biz hükümdarız, siz söyleseniz de söylemeseniz de, kabul edip tanıklık etseniz de etmeseniz de biz hükümdarız. Bizim sizin ibadetinize, boyun eğmenize ihtiyacımız yok. Geri gidiniz.”

Bunun üzerine hepsi umutlarını kestiler, utandılar, şaşırıp kaldılar ve üzüntülere boğuldular; ne bir makam yüzü gördüler ne de dönmeğe yüzleri vardı. Yürekları sıkıntı dalgalarıyla çalkalanıp duruyordu. İşler kötüye gitti şimdi.

*Bu kez gönüm aşktan kurtaramadı kendini
Buyruğu dinlemeyene yaraşan da budur
Şimdi, şimdi öylesine ağır ki
Asla dermanı olmayan bir dert yükü*

Bütün bunların ardından hepsi bu makamda aciz ve çaresiz kaldılar. Aralarında: “Ümitsiz olarak geri dönmek namertlerin işidir; üstelik dönmemiz de bu yolculuk sürecinde yolculuğun ağır şartları ve bizi kuşatan zayıflık ve hastalık nedeniyle imkansızdır. Gelin biz bir daha o ulu hazrete bir mesaj gönderelim; ola ki bizi makamına kabul eder. Şu mesajları ilettiler: “Senin bizim hizmetimize ihtiyacın olmasa da biz senin hizmetinde bulunmaya, devletine muhtacı; burası da ihtiyacı olanların sığınacağı dergahtır. Bize huzuruna çıkmamıza izin ver.

³⁴ Kur’ân: Sebe, 13.

³⁵ Kur’ân: Fatıha, 5.

*Senin aşkın yolunda gönlümüze vefa yığarız
Vefasızlığı ayaklarımız altına alırsın
Sen bize karşı yapmasan da hükümdarlığını
Biz sana kulluğumuzu yine de yaparız*

Bu dilekler üzerine hükümdarın cevabı ve mesajı geldi: "Kalkın ve üzüntüler kulübenize geri dönün; burası ululuk ve yücelik makamı, sizin gözleriniz bu ulu hazreti görmeğe dayanamaz. Yarasanın gözleri de güneşi görmeğe dayanamadığı gibi. Dolayısıyla sizin gözleriniz de bizim huzurumuzda bulunma gücüne sahip değil: "Musa, bizimle sözleştiği yere gelip Rabbi de kendisiyle konuşunca şöyle yakardı: "Rabbim, göster bana kendini, göreyim seni!" Dedi: "Asla göremezsın beni! Ama şu dağa bak! Eğer o yerinde durabilirse, sen de beni göreceksin." Rabbi, dağa tecelli edince onu parça parça etti. Ve Musa baygın vaziyette yere yığıldı. Kendine gelince şöyle yakardı: "Tespîh ederim seni. Töbe edip sana yöneldim! İman edenlerin ilkiyim ben." ³⁶

Bu sözler üzerine hepsi umutlarını kestiler, şaşkına döndüler ve umutsuzluk kadehini yudumladılar, iflas elbisesini giyindiler. Gönüllerini gökssel yazgıya bağladılar. Canlarını vermeğe bile razı oldular: "Ölüm gibi rahatlık olmaz".

*Her gece üzüntüden yastığa baş koyunca
Umutlarımızdan birazını daha tüketiriz
Keşke mumun kelebeği gibi yansam da
Sonunda yanıp da kendimden kurtulsam*

Umutsuzlukları koyulaşp kesinleşince yine bir çağrı duyuldu: "Umutsuz olmayın!: "Ey oğullarım! Gidin, artık Yusuf'u ve kardeşini bulmak için dikkat kesilin. Allah'ın rahmetinden de ümit kesmeyin; çünkü, Allah'ın rahmetinden de, küfre sapanlar topluluğundan başkası ümit kesmez."³⁷ Bizim sonsuz ihtiyaçsızlığımız ve sonsuz gücümüz sizi reddetmemizi gerektirse de, sonsuz cömertliğimiz sizi huzurumuza kabul etmemizi ve kendimize yaklaştırmanızı gerektiriyor. Sizler değersiz olduğunuzun değerini bildiğiniz için; bizim dergahımıza erişmekten aciz olduğunuz için, ümitleriniz tükendiği için bizim cömertliğimize yaraşan sizleri cömertlik sarayımıza, nimetler

---

³⁶ Kur'ân: Arâf, 143.

³⁷ Kur'ân, Yusuf: 87.

yuvamıza kabul etmemizdir. Bu dergaha ihtiyaçlı olanlar, çaresiz kalanlar, yoksullar ve zavallılar erişebilsinler. Burası yoksulların evi, ihtiyaçlıların makamı ve kimsesizlerin yuvasıdır. Bu yüzden bu dinin tebliğcisi Peygamber şöyle buyurur: “Allahım beni miskin olarak yaşat miskin olarak öldür, miskinlerle birlikte dirilt.” Gerçekte ihtiyaçlı ve miskin olan kişi Hükümdar Simorğ’un veziri ve yakınıdır.

En sonunda hepsi görüş birliğiyle sakinleştiler ve arılık duruluk bağına indiler, mutluluk elbisesi giydiler, sonra da hükümdarın huzurunda hizmete hazır olarak saf tuttular. Bunların ardından kalpleri sükûnet bulunca, yeniden düzene kavuşunca hükümdara daha da yaklaştılar ve vefalı dostlarına birtakım sorular sordular: “Bu çöllerde yok olan insanların durumu neydi, sonuç ne oldu? Biz onları görme arzusunda'yız, onların üzüntülerini çekiyoruz.”

*Öylesine üzüntün ah vah ettirdi beni ki,
Düşmanımın bendeki arzularına erişeceğinden korkuyorum.
Ne yazık ki ayrılığımın derdinden ey evrenin canı
Kan ağlıyor yüreğim, ama yok haberin senin benden*

Denizin dalgaları arasında boğulup yok olup gidenler, yazgı timsahlarının kendilerini yutuverdiği kişilerin bizim hükümdarımıza ne denli yaklaştığımızı ve nasıl makamlara eriştiğimizi, nasıl mevkilere layık görüldüğümüzü görmelerini isterdik.

*Elde sevgilinin zülfünün ucu olmalı, yok
Dudakta tatlı şarap olmalı, yok
Vuslat eteğinin ucuna eriştim ya
Güç, altın ve zaman olmalı, yok*

Onların bu sorularına şöyle cevap verildi: “Onlar yüce hükümdarın huzurundalar”: “Güçlü bir padişahın/bir Melîk’in katında, özü-sözü birlere has oturma yerlerinde.”³⁸ onlar gerçek hayata eriştiler. “Allah yolunda öldürülenler için ölümler demeyin. Tam aksine, onlar dirilerdir ama siz farkında olmazsınız.”³⁹, “Kim Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde, varıp sığınarak karşı harekete girişecek çok yer bulur; geniş bir imkân da bulur. Ve her kim, evinden Alan’a ve resulüne hicret niyetiyle çıkar da kendisine ölüm yetişirse onun ödülünü

³⁸ Kur’ân: Kamer, 55.

³⁹ Kur’ân: Bakara, 154.

vermek Allah'a düşer. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir."⁴⁰ Bizim lütuf kemendimiz sizi buraya çekip getirdi. Sizler yokluk çölüne adım atmıştınız. İstek ve arzu yasemenlerini kokladınız. Bizim güvence elimiz onları tutup kurtardı ve ulu hazrete yakınlaştırdı. Onlar şimdi kutsal hükümdarın ve güç perdesinin huzurunda bulunmaktalar.

*Aşk yolunda azlık çokluk yok
Zamanın yabancılığında tanıdık yok
Aşkın yıktığını kınamak niye
Bu işte efendilik kölelik yok*

Şöyle dediler: "Bizler insaniyet adına hangi yolla onlara erişiriz?"

Dediler ki: "Sizler henüz insanlık bağıyla bağlı ve ecel ile sınırlı ve yaptıklarınızdan korkuyorsunuz. Onları göremezsiniz; bu hizmetinizi yerine getirdiğinizde, ten kalıbından çıkıp kurtulduğunuzda ancak birbirinizi görebileceksiniz, birbirinizi ziyaret edebileceksiniz: "İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanacaklardır." Ancak siz ten kalıbından kurtulamadığınız sürece, o kafeste esir olduğunuz, sorumluluk bağları ayaklarınızda bulunduğu sürece onlara erişemeyeceksiniz.

*Yüzümü sararmış görünce o gencecik güzel
Artık vuslat umudu taşıma dedi
Baksana sen ayrı kıyıda biz ayrı
Sen hazan rengindesin, biz bahar*

O arada şöyle bir şey söylendi: "bahtsızlıkları ve kişiliksizlikleri nedeniyle, bu hizmete yaraşmamaları sebebiyle bu hizmetten geri çekilenlerin lideri ne durumda? Şöyle cevap verildi: "Heyhat! Bu durum onların acizlikleri sebebiyle değil, bizim dostluğumuzun olmayışı nedeniyleydi. Eğer bizim elimizde olsaydı, onların gelip huzura varma imkanları oluşurdu: "Sefere çıkmak isteselerdi elbette ki, bir sefer hazırlığına girişirlerdi. Ama Allah, harekete geçmelerini istemedi de onları yerlerine çiviledi ve "oturun, oturanlarla beraber" denildi."⁴¹

Biz isteseydik onları kendimize yaklaştırdık, ancak biz istemedik ve onları huzurumuzdan kovduk. Sizler kendinize geldiğinizi sandığınızda,

⁴⁰ Kur'ân: Nisâ,100.

⁴¹ Kur'ân: Tevbe, 46.

yüreklerinizdeki arzu ve isteklerinizin çıkıp gittiğini anladığımızda; hayır bizler sizleri böyle arzu ve isteklerle donattık ve huzurunuzu bozup rahatsızınızı kaçırdık ve katımıza yaklaştırdık: “*Yemin olsun, biz, âdemoğullarını onur ve üstünlükle donattık, onları karada ve denizde binitlerle yükledik. Onları, güzel ve temiz rızıklarla besledik. Ve onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*”⁴²

Bu çağrıyı duyduklarında güçlerine güç oldu, kendilerini doğru yolun tam ortasında buldular, hükümdarın lütfu ve cömertliğiyle ayağa kalkıp dirildiler: “*Yemin olsun, bir süre sonra onun haberini bileceksiniz.*”⁴³

“Biz hükümdarın huzuruna geldik” sözü önce bu hazretin makamına gelenler için doğru ve geçerlidir. Ancak hükümdarın saray yuvasından uçup gidenler, yine hükümdarın çağrısıyla oraya dönenler için: “*Ey sükûna kavuşmuş benlik! Dön Rabbine, razı etmiş ve razı edilmiş olarak!*”⁴⁴ “neden geldiniz geri dönünüz” derler. Ancak şöyle derler: “Neden sizi okudunuz? Melek neden sizi alıp buraya getirdi.” Bu ülke yakınlık ülkesidir, ulular ve yüceler diyarıdır; soruya uygun cevap ve hükümdarın cezbeleri kadar soru: “Hakkın cezbelerinden bir cezbe iki evrende yapılan işlere denktir”.

Bütün bu sözleri ve incelikleri anlama yetisi bulunmayanlara söyle; verdikleri sözleri yenilesinler, kuşlar gibi geliversinler, kuşların yuvalarında makam edinsinler, iki evrenin esenliğini istesinler de Süleyman gibi olsunlar. Kuşların dilini öğren ki: “*Süleyman, Davud'a mirasçı oldu ve şöyle dedi: "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden biraz verildi. Kuşkusuz bu, apaçık lütfun ta kendisidir."*”⁴⁵ Kuşların dilini kuşlar anlar sadece. Ancak sözünü/ahdini yenilemek iç dünyasını bütün bulanıklıklardan, kirlerden ve kötülüklerden temizlemekle, dış görünüşünü de görülen ve görülmeyen pisliklerden arındırmak ve yenilemekle olur. Bütün bunlardan sonra namazı vaktinde kılanlardan ol, dilini de hakkı anma dışında bir sebeple asla döndürme. Şunu iyi bil ki; insanlar ya gaflet içindedirler ya hakkı anarlar veya Hak onları yüceltmıştır: “*Anın beni ki, anayım sizi. Şükredin bana, sakın nankörlük etmeyin!*”⁴⁶ Eğer gaflet uykusunda iseler,

⁴² Kur'ân: İsrâ, 70.

⁴³ Kur'ân: Sad, 88.

⁴⁴ Kur'ân: Fecr, 27, 28.

⁴⁵ Kur'ân: Neml, 16.

⁴⁶ Kur'ân: Bakara, 152.

hakkin huzurundan kovulmuşlardır: “İkiyüzlülerin erkekleri de kadınları da birbirinin aynıdır: Kötülüğe özendirirler, iyilikten alıkoyarlar, harcamamak için ellerini sıkırlar. Onlar Allah’ı unuttular, Allah da onları unuttu. İkiyüzlüler, yoldan sapmışların ta kendileridir.”⁴⁷ Hakkı anmakla göklere erişen kişi, hükümdarın huzuruna ve makamına erişir: “Ben, beni ananla birlikteyim”. Gaflet uykusunda kalmış olan şeytana yaklaşmış olur: “Kim Rahman’ın Zikri’ni görmezlikten gelip ondan uzaklaşırsa biz ona bir şeytana musallat ederiz de o ona can yoldaşı olur.”⁴⁸

İnsanoğlu hiçbir durumda şu iki halden birinden uzak kalmaz; bu halin belirtileri de kendisinde görülür. Bazen şu anlam onu tam da göstermiş olur: “Suçlular, yüzlerinden tanınır da yakalanırlar perçemlerinden ve ayaklarından.”⁴⁹ Bazen de şu nitelermeler onun için biçilmiş kaftan gibi olur: “Görünüşlerine gelince, yüzlerinde secde eseri/izi vardır.”⁵⁰

Yüce Tanrı başarılar versin, doğru yola ve gerçeğe erİştİrsin, şeytanın tuzaklarından ve entrikalarından kurtarsın: “Bir gündür ki o, ne mal fayda verir ne oğullar. Yalnız temiz bir kalple Allah’a varan kurtulur.”⁵¹

Risale Tanrının izni ve başarı yetisi vermesiyle sona erdi.

KAYNAKÇA

- Abdulahseyn-i Zerrinkûb, “İmam Gazzalî ve Kardeşi”, *Coctucû Der Tasavvuf-i İrân* (çev. Nİmet Yıldırım), *Doğru Esintileri*, Erzurum 2018, VIII, Tahran 1387 hş., s. 153.
- Purcevâdî, Nasrullâh, *Dâstân-i Morğân-i Hâce Ahmed-i Gazzalî*, Tahran 1970
- Uludağ, Süleyman, “Ahmed-i Gazzalî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi/DİA*, II, 70.

⁴⁷ Kur’ân: Tevbe, 67.

⁴⁸ Kur’ân: Zuhuruf, 36.

⁴⁹ Kur’ân: Rahman, 41.

⁵⁰ Kur’ân: Fetih, 29.

⁵¹ Kur’ân: Şuarâ, 88-89.